

Monika Piotrowska-Marchewa

Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego
ORCID 0000-0003-3136-9348

Jak opowiadać o codzienności przedwojennych nauczycieli? Uwagi o wyzwaniach metodologicznych i narracyjnych w kontekście pracy Piotra Gołdyna *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2024, ss. 480

How to Tell the Story of Pre-War Teachers' Everyday Life? Notes on Methodological and Narrative Challenges in the Context of Piotr Gołdyn's Book, *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warsaw 2024, pp. 480

The article discusses the *Życie codzienne* [Everyday Life] popular science series published by Państwowy Instytut Wydawniczy (PIW) and its latest volume focusing on the daily lives of teachers in interwar Poland (Piotr Gołdyn, *Życie codzienne nauczycieli w II Rzeczypospolitej* [Everyday Life of Teachers in the Second Polish Republic], published in 2024). It includes an overview of the book's contents, a characterization of the historiographical trend of everyday life studies as well as methodological and source-related critical remarks concerning the issues addressed by Gołdyn and his attempt to present them to a broader audience.

Keywords: Poland, interwar period, schooling, education, everyday life, male teachers, female teachers, ego-documents, methodology, popularization of knowledge

Słowa kluczowe: Polska, okres międzywojenny, szkolnictwo, edukacja, życie codzienne, nauczyciele, nauczycielki, egodokumenty, metodologia, popularyzacja

Monografia poświęcona nauczycielom Polski przedwojennej ukazała się w prestiżowej, obecnie reaktywowanej serii *Życie Codzienne* Państwowego Instytutu Wydawniczego. Jej pierwowzór, francuska seria wydawnictwa Hachette powstała w r. 1938, natomiast seria polska PIW w 1960 r. Początkowo publikowano w niej przede wszystkim tłumaczenia książek francuskich, ale stopniowo

przybywało dzieł polskich autorów i autorek. Do 1995 r. wydano aż 51 takich monografii, m.in. pozycje tak znane, jak *Życie codzienne w Paryżu* Franciszka Villona Bronisława Geremka (1972), *Życie codzienne w Gdańsku: wiek XVI–XVII* Marii Boguckiej (1967), kilkakrotnie wznawianą i aktualizowaną *Okupowanej Warszawy dzień powszedni* Tomasza Szaroty (1978) i tego samego autora *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy. Szkice historyczne, kronika wydarzeń* (1995). Decyzja o wydaniu w tej serii monografii Piotra Gołdyna oznacza wydawniczy powrót PIW do tematyki osadzonej w epoce międzywojennej, niezwykle teraz modnej na rynku czytelnictwa¹. Publikacja przyciąga uwagę dopracowaną szatą graficzną, zgodną z wysokimi standardami edytorskimi wydawnictwa. Umieszczona na okładce fotografia (w kadrze uczennica i niezbyt chyba ukontentowany nauczyciel matematyki) wzmacnia tytułową zapowiedź wglądu w realia szkolne sprzed 100 lat i życie powszednie nauczycieli – grupy zawodowej z gwarantowanym miejscem w pamięci społecznej. Jego realizację, w kilku aspektach wartościową, uważam jednak za połowicznie udaną.

Zgodnie z pierwotnymi założeniami wydawców popularyzatorskich książek Hachette i PIW, „życie codzienne” na użytek powstających monografii było pojmowane przede wszystkim jako odheroizowanie historii, wyjście poza granice historii „wydarzeniowej” poprzez skupienie uwagi na egzystencji „szarego człowieka”, w „wielkich” narracjach historycznych skazanego dotychczas na anonimowość. Wśród metodologicznych inspiracji wskazuje się przede wszystkim tzw. trzecie pokolenie francuskiej szkoły Annales i niemiecki nurt Alltagsgeschichte, zaś na ostatnią dekadę XX w. przypadają pierwsze udane próby budowania własnej metodologii i definicji życia codziennego przez rodzime środowisko historyczne². Ważną część dyskusji metodologicznych toczących się po dziś dzień w krajowej i światowej nauce stanowi problem rozgraniczenia codzienności i obszarów wykraczających poza nią³. Studia nad codziennością,

¹ Poprzednio pracę dotyczącą okresu międzywojennego opublikował w omawianej serii PIW F. Kusiak, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.

² M. Bogucka, *Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, t. 44, nr 3, s. 247–253; T. Szarota, *Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, t. 1, s. 201–215; idem, *Życie codzienne – temat badawczy czy tylko popularyzacja? (Na marginesie serii wydawniczych Hachette i PIW-u)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, t. 44, nr 3, s. 239–245.

³ B. Mateja-Jaworska, M. Zawodna-Stephan, *Badania życia codziennego w Polsce. Rozmowy (nie)codzienne*, Poznań 2019, s. 100–101, 106. Kwestia konceptualizacji wydaje się tym istotniejsza, że codzienność jako doświadczenie powszechne jest kategorią płynną i bardzo intuicyjną. Wg niektórych badaczy to, jak wygląda zależy przede wszystkim od takich czynników jak: habitus bądź przynależność klasowa, wykonywany zawód lub miejsce zamieszkania, wiek, płeć czy czas, w którym się żyje. Inni podkreślają fakt, że zawiera w sobie zarówno zjawiska „trywialne” (jedzenie, spanie, ubranie, układ dnia), jak i „trudno definiowalne” (grzeczność i niegrzeczność, takt, dozwolone i niedozwolone ekspresje uczuć, itp.).

od początku łączone z zagadnieniem mentalności i podejściem mikrohistorycznym w ramach chętnie postulowanego dialogu interdyscyplinarnego, dążą do uwzględniania dorobku antropologii (i jej metod jakościowych), ekonomii, geografii, historii kultury materialnej, psychologii społecznej, statystyki i socjologii czy badań nad płcią kulturową. Tym natomiast, co stanowi rys charakterystyczny całego omawianego nurtu badawczego jest preferowany w toku badań korpus źródeł. Historia codzienności chętnie koncentruje się na dokumentach osobistych, subiektywnych (listach, pamiętnikach) czy tych wytworach kultury, które traktowane bywają jako mniej znaczące (np. literatura popularna czy prasa kobieca). Dokumenty administracyjne czy sądowe, wytworzone w obrębie instytucji, chętnie analizuje nie tyle w zakresie faktów co ludzkiego doświadczenia, zwracając uwagę na subiektywne postrzeganie świata przez jednostkę bądź grupę⁴.

Książki z serii *Życie Codzienne* zachowują charakter popularnych syntez i nie zawierają omówienia aparatu badawczego i założeń metodologicznych; odzwierciedla je wybór i sposób realizacji podejmowanych zagadnień. Autor recenzowanej monografii zaznacza we *Wstępie*, że „życie codzienne nauczycieli II Rzeczypospolitej toczyło się w kilku obszarach i obejmowało pracę zawodową, sprawy rodzinne oraz aktywność społeczną i polityczną” (s. 6). Zapowiada weryfikację potocznych wyobrażeń na temat przedwojennych nauczycieli jako „elity niemal perfekcyjnie przygotowanej do zawodu” i „niedoścignionego wzoru” (s. 5), a także – w podsumowaniu książki – sygnalizuje celowość i trudności towarzyszące podjętej w niej próbie oceny zawodu nauczyciela „pod względem pozycji społecznej i rangi” (s. 423–424). W ramach konceptualizacji przedmiotu badań Autor zastrzega przy tym skupienie się na nauczycielach szkół powszechnych i średnich jako „dużej grupy społecznej i zawodowej”, zaznaczając, że „nauczyciele szkół wyższych, ze względu na specyfikę ich pracy i miejsce jej wykonywania, stanowią temat na oddzielną monografię” (s. 8).

W nawiązaniu do tej deklaracji nasuwa się refleksja, że argument ten mógłby znaleźć zastosowanie także w przypadku rozdzielenia przedmiotu badań na nauczycielstwo szkół powszechnych i szkół średnich. Przemawiałyby za tym pewna odmienność przedwojennej struktury społeczno-ekonomicznej obu tych grup, zróżnicowany stopień maskulinizacji czy też tylko częściowo nakładająca się na siebie geograficznie sieć placówek oświatowych (szkoły średnie otwierano najczęściej w miastach, natomiast znacząca większość szkół powszechnych miała charakter placówek wiejskich). Jednak z punktu widzenia samego systemu edukacji i społeczności szkolnej, obie grupy nauczycieli *de facto* łączyła praca z podobną wiekowo grupą społeczną (dzieci, młodzież), podobne obowiązki

⁴ Ibidem, s. 47–48, 128, 135.

i przywileje czy chociażby wspólny od 1930 r. związek zawodowy ZNP, a więc inne struktury życia zawodowego niż w przypadku nauczycieli akademickich w II Rzeczypospolitej⁵.

Recenzowana książka szeroko uwzględnia dorobek z obszaru historii pedagogiki i szkolnictwa oraz pedeutologii. Autor dokłada też niemało nowych, częściowych ustaleń. Szkopuł w tym, że monografie PIW – taki wniosek nasuwa rekonesans w wybranych publikacjach⁶ – zazwyczaj chętniej wykorzystują ustalenia dotyczące uwarunkowań strukturalnych i systemowych jako narzędzie pomocnicze w procesie konstruowania narracji autorskiej na temat codzienności niż jako zasadniczą część wykładu. Przesuwa je na drugi plan sam postulat i wysiłek uchwycenia szeroko pojętej kultury życia codziennego, jej „materialności”, mentalności i obyczajowych „sacrum i profanum”. Tymczasem w ręce czytelników trafia monografia mocno osadzona w nurcie klasycznej historii pedagogiki i pedeutologii, z elementami historii społecznej i politycznej. Konstrukcja książki opiera się na zasadzie problemowego ujęcia tematu. Obszerny tekst główny (bez bibliografii) liczy 420 stron i składa się z krótkiego wstępu, 7 rozdziałów oraz zakończenia. Rozdziały I–III są stosunkowo krótkie (liczą łącznie 78 stron) i pełnią funkcję szerszego tła. Zawierają przegląd czynników wpływających na kształt i zakres edukacji oraz opisują proces formowania się omawianej grupy zawodowej. Rozdział I (*System szkolny*) przedstawia organizację szkolnictwa w II Rzeczypospolitej, ze szczególnym uwzględnieniem reformy jędrzejewiczowskiej jako istotnej cezury. Poprzedza go syntetyczny opis trzech zaborczych systemów edukacyjnych, funkcjonujących przed 1918 r. Uwzględnia również specyfikę systemu oświaty w autonomicznym województwie śląskim. Rozdział II (*Wokół kształcenia*) omawia wybrane aspekty kształcenia dzieci i młodzieży, koncentrując się na

⁵ Zob. J. Jastrzębski, *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013, s. 223–315 (rozdz. VI. *Nauczyciele akademicy*).

⁶ Tytułem przykładu, osadzonego w podobnym okresie historycznym, warto podać zakres problematyki wspomnianej monografii F. Kusiaka, poświęconej kadrcie oficerskiej II Rzeczypospolitej. Zawiera ona następujące rozdziały: I. *O integrację* (Formowanie korpusu oficerskiego. Pochodzenie narodowe i terytorialne. Życie religijne. Elita. Mundury. „Esprit de corps”); II. *Życie „na wysokiej stopie”* (Pochodzenie społeczne. Sytuacja materialna. Kandydatka na żonę. Pozycja korpusu oficerskiego w społeczeństwie); III. *„W głównym nurcie” i „na bocznym torze”* (Stopnie wojskowe. Stanowiska służbowe. „Pistolecty” i „zapięci na ostatni guzik”. Języki obce); IV. *Koszary* (Funkcjonalność koszar. Dzień powszedni. Przełożeni i podwładni); V. *Mieszkanie* (Sytuacja mieszkaniowa. Mieszkanie kawalera. Mieszkanie żonatego. Przeniesienia. Wizyty i rewizyty); VI. *Domownicy* (Żona. Dzieci. Służąca. Ordynans); VII. *Kasyno* (Funkcjonowanie kasyn. Bale, zabawy i rauty. Alkohol. Brydż); VIII. *Życie w garnizonie* (Garnizon społeczny. Kresy); IX. *O zdrowie oficera* (Stan zdrowotny kadry. Urlopy. Sport konny. Narciarstwo, żeglarstwo, tenis. Polowania); X. *Podniosłe wydarzenia* (Święta wojskowe. Imieniny Marszałka. Imieniny oficerów. Śluby. Pogrzeby. Chrzcziny. Pożegnania); XI. *Honor oficerski* (Pojęcie honoru. Pojedynki. Samobójstwa. Oficerskie Sądy Honorowe. Praktyka dyscyplinarna i sądy wojskowe. Fantazja oficerska).

programach nauczania, podręcznikach oraz narodowych i państwowych założeniach wychowawczych, które pełniły rolę ideowych „drogowskazów dla nauczycieli”. Rozdział III (*Droga do zawodu*) analizuje system kształcenia nauczycieli szkół powszechnych (preparandy, seminaria), ze szczególnym uwzględnieniem form doskonalenia zawodowego, takich jak kursy dokształcające i konferencje rejonowe, organizowane przez inspektorów szkolnych we współpracy ze związkami zawodowymi. Zwięźle przedstawiono w nim także kwestie uzyskiwania kwalifikacji do nauczania w szkołach średnich. Rozdziały IV i V są znacznie obszerniejsze – każdy z nich liczy ponad 100 stron – i stanowią główny trzon opracowania. Rozdział IV (*W zawodzie*) składa się z aż 13 podrozdziałów i zawiera szerokie spektrum zagadnień. Pierwsze pięć wyodrębnionych części omawia strukturę kadry nauczycielskiej, warunki zdobywania i utrzymania posad, codzienną praktykę dydaktyczną i wychowawczą oraz aktywność pozalekcyjną, zbiorczo obejmującą oba szczeble edukacji i ogół nauczycieli przedmiotów świeckich. Kolejne siedem podrozdziałów (Nauczyciele religii, Grekokatolicy, Protestanci, Prawosławni, Tatarzy, Karaimi i Żydzi) dotyczy duchownych i świeckich nauczycieli religii różnych wyznań. Ostatnia część rozdziału omawia nauczycieli zatrudnionych w szkołach prywatnych i specjalistycznych (m.in. rolniczych, więziennych, specjalnych), a także tzw. nauczycieli wędrownych⁷. Rozdział V (*W społeczeństwie*) składa się z siedmiu podrozdziałów i poświęcony jest społecznemu i materialnemu statusowi nauczycieli, relacjom ze społeczeństwem, ich życiu rodzinnemu, religijności (katolickiej), postawom antykościelnym, a także przypadkom naruszeń prawa oświatowego i przestępczości. Przedstawia również zagadnienie przyczyn śmiertelności – zarówno tych typowych (choroby zawodowe), jak i bardziej specyficznych. Rozdział VI (*Dla dobra społeczeństwa*) opisuje aktywność nauczycieli poza szkołą – w wojsku, ochotniczej straży pożarnej, harcerstwie, organizacjach społecznych oraz w ruchu związkowym. Rozdział VII (*Samorząd i polityka*) analizuje zaangażowanie nauczycieli w działalność samorządową, polityczną oraz ich obecność na forum parlamentarnym II Rzeczypospolitej.

Chociaż samo wyrażenie „życie codzienne” pojawia się w wielu miejscach książki, nie stanowi ono osi konstrukcyjnej narracji – wbrew sugestii zawartej

⁷ Rozdział ten pod względem zawartości łączy dwie grupy zagadnień: te dotyczące pracy zawodowej nauczycieli przedmiotów świeckich i religii katolickiej (podrozdz. 1–6, 13) oraz charakterystykę mniejszości narodowych i wyznaniowych oraz dominujących wśród nich sposobów nauczania religii (podrozdz. 7–12). Fakt ten nie znajduje czytelnego odbicia w jego strukturze. Moim zdaniem w podrozdz. 6 (nauczyciele religii) powinna znaleźć się także zawartość podrozdz. 7–12, bo i te traktują o nauczycielach religii, tylko innych wyznań niż katolickie. Tymczasem wydzielono każdą z nich jako równorzędny strukturalnie element. Innym, logicznie i problemowo uzasadnionym wyjściem byłoby dodanie słowa „katolickiej” w przywołanym podrozdz. 6.

w tytule. Nie pełni też funkcji kategorii analitycznej⁸, chociaż Autor opiera swoją narrację na kluczowym dla tego kierunku badawczego typie źródeł, o charakterze autobiograficznym (pamiętniki, relacje wspomnieniowe i egodokumenty archiwalne, tj. teczki personalne nauczycieli). Wykorzystuje też literaturę piękną, korespondencję, prasę (także prowincjonalną i specjalistyczną) oraz dokumenty administracyjne i sądowe. Nie sposób przecenić sygnalizowanej przez niego rozległej kwerendy w źródłach archiwalnych (w bibliografii wymienia aż 14 placówek archiwalnych), dzięki czemu w swojej monografii rzuca interesujące światło na niejedną ze sfer funkcjonowania nauczycieli zatrudnionych w publicznych i prywatnych instytucjach oświatowych Polski międzywojennej⁹. Swój wywód opiera przede wszystkim – co jest charakterystyczne dla monografii tej serii PIW – na pamiętnikach i relacjach drukowanych (ponad 40), sięga też po zamieszczoną w opracowaniach zbiorowych memuarystykę nauczycieli śląskich oraz wychowanków Władysława Spasowskiego. Pomija jednak z niezrozumiałych względów wiele przydatnych antologii pokonkursowych, obejmujących wspomnienia nauczycielskie, z *Pamiętnikami nauczycieli. W 75-lecie ZNP* pod redakcją Józefa Chałasińskiego (1980) na czele. W kontekście doboru źródeł trudno także zrozumieć, dlaczego jedynie ok. 10% z nich jest autorstwa kobiet, skoro – przynajmniej w odniesieniu do szkolnictwa średniego – dysponujemy znacznie większym ich zasobem. Większość narracji – bogato okraszona wyimkami z pamiętników czy akt personalnych – dotyczy osób uczących w szkołach powszechnych. Autor wykorzystuje też nieco świadectw inspektorów szkolnych (środowisko zmaskulinizowane) oraz nauczycieli i kierowników szkół średnich różnego typu. Wątpliwości budzi natomiast argument o małej liczbie relacji uczniowskich o nauczycielach; kwestia nie przedstawia się tak źle, jak rysuje to Autor (s. 155), skoro dysponujemy bogatym, unikalnym w skali światowej zasobem pamiętników chłopskich¹⁰, możemy też sięgać do rosnącej liczby monografii szkół, z często zamieszczanymi w nich relacjami absolwentów.

W toku wywodów zawartych w książce nie ma czytelnego podziału na typ szkolnictwa i miejsce wykonywania pracy (miasto, wieś) pomimo podkreślenia

⁸ Przykładem opracowania, które opiera się na takiej kategorii analitycznej jest praca J.M. Łukasik, *Doświadczenie życia codziennego. Narracje nauczycielek na przełomie życia*, Kraków 2013.

⁹ Autor szeroko wykorzystuje archiwalia także w innych publikacjach. Zob. P. Gołdyn, *Działalność Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w Warszawie w świetle protokołów rad pedagogicznych*, Kraków 2016; idem, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań 2019. Odnotować jednak należy – w przypadku recenzowanej monografii – brak kwerendy w archiwum ZG ZNP w Warszawie, największego związku zawodowego nauczycieli w Polsce międzywojennej.

¹⁰ Więcej o zasobach tego typu zob. P. Rodak, *Zapomniana epopeja. Polskie konkursy pamiętnikarskie i literatura*, „Teksty Drugie” 2024, nr 2, s. 19–47. Tom zawiera także wiele innych, przydatnych źródłowo i metodologicznie szkiców.

przez Autora, że wykształcenie i miejsce pracy przekładało się na warunki bytowe nauczycieli (s. 6). Informacje na ten temat pozostają podporządkowane zagadnieniom bardziej szczegółowym, zgodnie z układem odzwierciedlonym w spisie treści. Także informacje i ciekawostki o charakterze regionalnym pojawiają się w sposób, który trudno ująć w jakąś regułę (poza regularnie wyodrębnianym *casusem* województwa śląskiego). W odniesieniu do samego zakresu problemowego książki na rozbudowanie zasługuje zwłaszcza kwestia kar cielesnych i przemocy nauczycielskiej w szkole jako ważnego i charakterystycznego elementu ówczesnej rzeczywistości szkolnej¹¹.

Kluczowy pozostaje sposób, w jaki Autor korzysta ze wspomnianych źródeł. Fragmentem wspomnień i relacji pamiętnikarskich, dotyczących jednostkowych zdarzeń lub faktów biograficznych, chociaż starannie skomponowanym, rzadko towarzyszy pogłębiona analiza czy budowanie hipotez, zdarzają się natomiast nieuprawnione uogólnienia i potknięcia warsztatowe. Swoje refleksje na temat życia codziennego nauczycieli Autor sprowadza do konstatacji, że „ich sposób bycia był w dużej mierze określany przez status społeczny. Ten z kolei zależał od zasobności portfela” (s. 7), jednak w swoich wnioskach bywa niekonsekwentny. Pojęcie statusu społecznego traktuje naprzemiennie jako ekwiwalent „uprzywilejowania” (s. 215) albo fenomen stopniowalny, podlegający „budowaniu” i „utrzymywaniu” (s. 207–208), bliski pojęciom „autorytetu” (s. 219) czy „szacunku”. Tytułem przykładu: Autor formułuje dwa sprzeczne wnioski na temat źródeł autorytetu nauczyciela wśród Poleszuków: raz przypisuje go formalnemu statusowi urzędnika państwowego, innym razem – jego osobistej odwadze i sprawczości w obliczu lokalnych napięć związanych z obowiązkiem szkolnym, i to w sytuacji, gdy kontrola frekwencji uczniów należała właśnie do nauczyciela i budziła opór miejscowej ludności (s. 208–209). Trudno też zgodzić się z wynikającą z tekstu tezą, jakoby objęcie stanowiska dyrektora gimnazjum w Pszczynie miało znaczenie równorzędne dla statusu społecznego nauczyciela z samym faktem „dostania się do zawodu nauczycielskiego” (s. 205).

Podobnie potraktowane zostały dane statystyczne, które pełnią głównie rolę ilustracyjną dla przyjętych stwierdzeń, niekiedy słabo uargumentowanych¹². Autor np. zestawia dane dotyczące zatrudnienia kobiet i mężczyzn w szkolnictwie – 56% kobiet i 44% mężczyzn w szkołach powszechnych wobec 40% kobiet w szkolnictwie średnim – z obserwacją o systematycznie postępującej

¹¹ Wielu informacji dotyczących okresu 1918–1939 dostarcza S. Adamek, *Dziki odruch i nic więcej (Studium pedagogiczno-historyczne o karze fizycznej)*, Katowice 2002 (rozdz. 7 *Karność i kary fizyczne w poglądach nauczycieli i w praktyce szkolnej*).

¹² Interesującym przykładem wielowymiarowej i wartościowej analizy danych statystycznych w kontekście opisu grupy zawodowej jest publikacja E. Więckowskiej, *Lekarze jako grupa zawodowa w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2004.

feminizacji zawodu nauczycielskiego i jednocześnie „dużym napływie” mężczyzn do zawodu w wyniku kryzysu gospodarczego. Wywód puentuje wnioskiem, że wysoki odsetek mężczyzn w szkolnictwie wynikał z przypisywanej im odpowiedzialności za utrzymanie rodziny (s. 96–97). Takie zestawienie powoduje powielanie ówczesnych przekonań dotyczących ról płciowych w charakterze argumentu merytorycznego, podczas gdy należałoby raczej je wyodrębnić i przybliżyć czytelnikom jako element ówczesnej mentalności, komplementarny wobec innych opisanych mechanizmów. Być może warto było też oszacować ich realną wagę wśród wielu determinant polityki kadrowej w systemie oświaty II Rzeczypospolitej¹³. Ten sam eksplanacyjny mechanizm odnaleźć można także w innym fragmencie książki, dotyczącym obaw nauczycielskich o utrzymanie posady (s. 109)¹⁴.

Z drobniejszych potknięć merytorycznych zauważonych w tekście wymienić można: błędnie podaną nazwę ministerialnej komisji do spraw podręczników z 1921 r., której pełna wersja to Komisja Oceny Podręczników Szkolnych oraz Wydawnictw Przeznaczonych dla Młodzieży Szkolnej (s. 44), wyrażanie różnicy w procentowym udziale kobiet i mężczyzn w grupie nauczycielstwa szkół powszechnych w procentach zamiast w punktach procentowych (s. 97) czy też pozostawienie wzmianki o utrzymaniu na Śląsku w 1937 r. tzw. celibatu nauczycielek (s. 33) bez bardzo istotnej, uzupełniającej informacji o jego zniesieniu w roku kolejnym¹⁵.

¹³ Szerzej zob. M. Piotrowska-Marchewa, „Potrzebne państwu polskiemu”. *Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2023, s. 213–268 (rozdz. 3 *Wokół patriarchalnych aspektów funkcjonowania systemu oświaty powszechnej Drugiej Rzeczypospolitej*).

¹⁴ Tytułem przykładu: konstatacja, że „płeć nie odgrywała kluczowej roli” w decyzjach kadrowych doby wielkiego kryzysu, zestawiona z argumentem „z epoki” (w roli autorskiego wyjaśnienia!), że „skoro kobieta jest zamężna, a mąż pracuje, to jest ją w stanie utrzymać” (s. 109). Podobnie: umieszczona w sąsiedztwie informacja o dobrej sytuacji finansowej nauczycielki F. Dudzińskiej-Reizer („bo ma ją kto utrzymywać”) jako uzasadnionej podstawie decyzji inspektora szkolnego o zakończeniu z nią współpracy, którą Autor puentuje stwierdzeniem, że „nie płeć była tu powodem”. Nie dostrzega więc roli, jaką w kulturowo pojmowanej kobiecości pełniło małżeństwo, które – pomimo rosnącego po I wojnie światowej równouprawnienia i uzyskania przez kobiety praw wyborczych – nadal definiowało ich prawa, obowiązki i perspektywy życiowe. Pomija też fakt, że wspomniana F. Dudzińska wyszła za mąż dopiero w lipcu 1939 r., wcześniej natomiast pozostawała na utrzymaniu brata (proboszcza w Janowcu), którą to sytuację traktowała jako „przymusową” i starała się równoważyć pracę w kancelarii parafialnej i prowadzeniem płatnych lekcji katechezy. Wreszcie, swoje wieloletnie trudności w otrzymaniu upragnionej posady nauczycielki w szkolnictwie publicznym (co nastąpiło dopiero w 1936 r.) oceniała jako przejaw prześladowań politycznych. Zob. F. Dudzińska-Reizer, *Szkoły mojego życia. Wspomnienia nauczycielki*, Rzeszów 2013, s. 25, 78–79; M. Piotrowska-Marchewa, „Potrzebne państwu polskiemu”, s. 173–174.

¹⁵ M. Piotrowska-Marchewa, „Potrzebne państwu polskiemu”, s. 243, 373–374.

Lektura książki pozostawia więc niedosyt. Narracja układa się w historię grupy zawodowej nauczycieli, silnie podporządkowaną źródłom. To one – ponownie podkreślę ich staranny dobór do tematyki poszczególnych rozdziałów – w dużej mierze organizują tok wyводу, a często wręcz sugerują kolejne wątki. Taka strategia sprzyja empirycznemu bogactwu książki, ale jednocześnie ma istotne wady. Podobne efekty przynosi swobodne przemieszczanie się Autora w czasie i przestrzeni geograficznej, gdyż żadna z tych kategorii nie podlega systematyzacji. Zgodnie zatem z zapowiedzią wydawniczą jest to opowieść o jednostkowych i zbiorowych doświadczeniach nauczycieli, silnie zabarwiona anegdotą historyczną, która paradoksalnie oferuje jednak stosunkowo niewielkie rozeznanie w ich „życiu codziennym”, za to zapewnia przeprowadzony z rozmachem wgląd w źródła. Samodzielne usystematyzowanie poglądów na temat stylu życia, obyczajów i mentalności nauczycielstwa na ich podstawie może być dla odbiorcy trudnym wyzwaniem. Z drugiej strony taki sposób oddania głosu „zwykłym ludziom” okazuje się atrakcyjny dla czytelników, o czym świadczą niektóre opinie o książce, zamieszczane w Internecie. Ułatwia też utożsamianie się z opisywanymi w książce „siłaczami i siłaczkami”, choć za cenę podsuwanych przez Autora uproszczeń publicystycznych. Pozostawia odbiorcę z wyobrażeniem, *notabene* podsumowanym w notce wydawniczej [!], że „codziennność nauczycieli polskich w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku w dużej mierze nie różniła się od dzisiejszych problemów”. Tymczasem sformułowanie to jest niezgodne z faktami podanymi wewnątrz tomu, w którym przeczytamy o liczebności klas, warunkach mieszkaniowych, wielkości pensum czy „konieczności pracy w odległych placówkach”, zróżnicowanym składzie etnicznym i wyznaniowym społeczności szkolnej, wreszcie wspomnianych już (dys)proporcjach płciowych. Jeszcze jedną konsekwencją przyjętej przez Autora formuły pisania o „belfrach odrodzonej Polski” jest także i to, że kluczowe dla niej rozdziały o nauczycielach „w pracy i w społeczeństwie” układają się w opowieść o nauczycielach-mężczyznach, nauczycielach-Polakach i nauczycielach-katolikach. Zróżnicowany etnicznie i religijnie portret nauczycieli religii nie przynosi z kolei niemal żadnych informacji o ich życiu czy mentalności. Warty odnotowania atutem publikacji pozostają natomiast licznie zamieszczone w niej fotografie ludzi i artefaktów z epoki, których kompozycja świetnie uzupełnia, a niekiedy jednak wyręcza Autora w zobrazowaniu codziennego życia nauczycieli.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Dudzińska-Reizer F., *Szkoły mojego życia. Wspomnienia nauczycielki*, Rzeszów 2013.
- Pamiętniki nauczycieli. W 75-lecie ZNP*, red. J. Chałasiński, Warszawa 1980.

Literatura przedmiotu

- Adamek S., *Dziki odruch i nic więcej (Studium pedagogiczno-historyczne o karze fizycznej)*, Katowice 2002.
- Bogucka M., *Życie codzienne – spory wokół profilu badań i definicji*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, t. 44, nr 3, s. 247–253.
- Gołdyn P., *Działalność Państwowego Instytutu Robót Ręcznych w Warszawie w świetle protokołów rad pedagogicznych*, Kraków 2016.
- Gołdyn P., *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne, protokoły rad pedagogicznych, kroniki szkolne*, Poznań 2019.
- Jastrzębski J., *Państwowe szkolnictwo akademickie II Rzeczypospolitej. Zagadnienia systemowe*, Kraków 2013.
- Kusiak F., *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.
- Łukasik J.M., *Doświadczenie życia codziennego. Narracje nauczycielek na przełomie życia*, Kraków 2013.
- Mateja-Jaworska B., Zawodna-Stephan M., *Badania życia codziennego w Polsce. Rozmowy (nie)codzienne*, Poznań 2019.
- Piotrowska-Marchewa M., „Potrzebne państwu polskiemu”. *Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2023.
- Rodak P., *Zapomniana epopeja. Polskie konkursy pamiątkarskie i literatura*, „Teksty Drugie” 2024, nr 2, s. 19–47.
- Szarota T., *Życie codzienne – temat badawczy czy tylko popularyzacja? (Na marginesie serii wydawniczych Hachette i PIW-u)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, t. 44, nr 3, s. 239–245.
- Szarota T., *Życie codzienne w Peerelu – propozycja badawcza*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, t. 1, s. 201–215.
- Więckowska E., *Lekarze jako grupa zawodowa w II Rzeczypospolitej*, Wrocław 2004.

Dr hab. Monika Piotrowska-Marchewa, adiunkt w Zakładzie Historii Polski i Powszechnej od XIX do XX w. Instytutu Historycznego Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego. Zainteresowania naukowe: historia społeczna Polski XIX i pierwszej połowy XX w., historia kobiet, *gender studies*, historia warstw ludowych, historia idei. Autorka monografii: *Nędzarze i filantropi. Problem ubóstwa w polskiej opinii publicznej w latach 1815–1863*, Toruń 2004; „Potrzebne państwu polskiemu”. *Nauczycielki w systemie publicznych szkół powszechnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1939)*, Kraków 2023.

Data zgłoszenia: 14 lipca 2025 r.

Data przyjęcia do druku: 26 sierpnia 2025 r.